

College voor Examens

met de thema's:

De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 – 1965

De Republiek in een tijd van vorsten

GESCHIEDENIS

VWO

Syllabus centraal examen 2014

Juni 2012

Toelichting bij de titel van de deze syllabus:

Deze syllabus geldt voor het CE van het jaar 2014. Syllabi van de jaren vóór 2014 zijn niet meer geldig en kunnen afwijken van deze versie.

© 2012 College voor Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	4
1. Inleiding	5
Geschiedenis vwo in het profieldeel	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
De plaats van geschiedenis op havo en vwo in 2013: een overgangsfase.	Fout!
Bladwijzer niet gedefinieerd.	
Lange termijn	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tijdelijke afwijking	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
2. Het centraal examen vwo	5
Tijdsduur en zitting	6
Domeinen in het nieuwe examenprogramma	6
Verdeling CE-stof en SE-stof	6
Examenonderwerpen 2013	6
PTA	6
Vakspecifieke regels correctievoorschrift	6
3. Stofomschrijvingen	7
3.1 De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 - 1965	7
3.2 De Republiek in een tijd van vorsten (VWO)	17
Bijlage 1. Examenprogramma geschiedenis vwo	24
Bijlage 2	29

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader orde.

Het College voor Examens (CvE - voorheen CEVO) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2014. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2015 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.

Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2014 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2013 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Inleiding

Geschiedenis op havo en vwo in 2014

In de nieuwe tweede fase vanaf augustus 2007 is het examenprogramma geschiedenis grondig herzien op basis van de adviezen van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming. Vernieuwd is het Domein A, historisch besef, en nieuw is Domein B, oriëntatiekennis (de tien tijdvakken met hun in totaal 49 aspecten). Daarnaast bevat het programma enkele thema's naar vrije keuze (Domein C) en een Domein D dat een vast onderdeel is van het schoolexamen: Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie.

Tijdelijke afwijking

Voor 2014 is voor de scholen havo en vwo, die niet meedoen aan een pilot, de tijdelijke afwijking op het examenprogramma nog geldend. Op grond van de tijdelijke afwijking zijn twee thema's (domein C) in hoofdstuk 3 nader uitgewerkt. Deze thema's zijn gelijk aan die van 2013. Voor het CE in 2015 vervalt de tijdelijke afwijking.

Naar een ander ce in 2015 en andere syllabus

In 2015 bestaat het CE uit de domeinen A en B van het examenprogramma. Dit betekent dat voor leerlingen in de 4^e klas havo in het schooljaar 2013-2014 en in de 4^e klas vwo in het schooljaar 2012-2013 een ander PTA nodig is dan voor de leerlingen in de jaren daarvoor.

Het schoolexamen zal ten minste alle stof die niet in het CE getoetst wordt, bevatten. Het centraal examen gaat zodoende in 2015 niet meer over twee (deels wisselende) thema's, maar over het geheel van de tien tijdvakken met hun kenmerkende aspecten. De meest recente informatie, inclusief een concept syllabus kunt u vinden op cve.nl. Zodra de syllabus voor 2015 is vastgesteld en goedgekeurd wordt deze op Examenblad.nl geplaatst.

2. Het centraal examen vwo

Tijdsduur en zitting

Raadpleeg hiervoor Het Examenblad, www.examenblad.nl

Domeinen in het nieuwe examenprogramma

- Domein A:** Historisch besef
- Domein B:** Oriëntatiekennis
- Domein C:** Thema's (4 voor E&M, 5 voor C&M)
- Domein D:** Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie
- Domein E:** Oriëntatie op studie en beroep

Verdeling CE-stof en SE-stof

Voor 2014 geldt nog een tijdelijke afwijking van het definitieve examenprogramma. Dit houdt in dat voor het centraal examen geschiedenis havo en vwo in 2014 geldt dat Domein A in samenhang met twee thema's uit Domein C getoetst zal worden. De andere domeinen worden getoetst in het SE.

In 2014 zullen (behalve voor een klein aantal pilotscholen) de domeinen voor vwo als volgt over CE en SE verdeeld worden:

Domeinen	CE	SE E&M	SE C&M
A Historisch besef	X	X	X
B Oriëntatiekennis		X	X
C Twee van de 4 of 5 thema's	X		
C Overige thema's		tenminste 2	tenminste 3
D Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie		X	X
E Oriëntatie op studie en beroep		X	X

Examenonderwerpen 2014

Voor het centraal examen 2013 zijn de twee thema's / onderwerpen:

- **De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 - 1965**
- **De Republiek in een tijd van vorsten**

De thema's/onderwerpen zijn uitgewerkt in specificaties (stofomschrijvingen). Zie hoofdstuk 3.

PTA

In het SE wordt Domein A in samenhang met Domein B, D en E en de resterende thema's van domein C getoetst. De CE-thema's mogen ook in het SE getoetst worden. Het staat de school verder vrij om meer dan het minimum aantal thema's in het SE aan te bieden.

Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Vakinhoudelijke argumenten moeten afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijke publicaties.

3. Stofomschrijvingen

3.1 De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 - 1965

Inleiding op het thema¹

Relatie met andere domeinen.

In deze stofomschrijving wordt een thema op basis van domein C geëxpliciteerd. Het betreft hier de explicitering van de geschiedenis van de Verenigde Staten en hun federale overheid 1865-1965. Dit thema valt voornamelijk binnen de tijdvakken 8, 9 en 10 van de oriëntatiekennis (domein B, zie bijlage 1, het examenprogramma).

De explicitering van domein A heeft de commissie die de syllabus samenstelde overgenomen uit de 'Werkversie Conceptsyllabus pilot geschiedenis havo en vwo', in zijn geheel te vinden op www.cve.nl. U vindt de vaardigheden en benaderingswijzen die specifiek te verbinden zijn met de thema's van domein C in bijlage 2.

Inhoud

Er is gekozen om de volgende verhaallijnen te beschrijven:

- de staatsinrichting
- de industrialisatie en haar politieke en maatschappelijke invloed. In deze verhaallijn staan de liberale traditie en de regulerende overheid centraal.
- de ontwikkeling van de burgerrechten. In deze verhaallijn staat de status van de zwarte bevolking centraal.
- het buitenlands beleid van de Verenigde Staten. In deze verhaallijn staat de Amerikaanse expansie centraal.

Deze verhaallijnen zijn naar het oordeel van de commissie relevant voor Nederlandse leerlingen in 2013.

Het thema is beschreven in een chronologisch ingedeelde tekst. De eerste periode beslaat de jaren 1865-1918, de tweede 1918-1945 en de laatste 1945-1965. De omschrijving begint na de Burgeroorlog toen er sprake was van één land dat intern verder ingericht werd en zijn plaats in de wereld in ging nemen. De omschrijving eindigt in 1965, toen de discussie over de verzorgingsstaat op een hoogtepunt was, de Civil Rights Act was aangenomen en de Amerikanen de rol die ze in de wereld wilden spelen moesten gaan heroverwegen. Deze heroverweging is buiten de omschrijving gelaten.

De syllabus beperkt zich tot het noemen van de voor examenkandidaten belangrijkste historische ontwikkelingen, personen en begrippen. Met behulp van de inhoud van de stofomschrijving en aan de hand van de vaardigheden en benaderingswijzen dienen examenkandidaten vervolgens zelf verbanden te leggen, conclusies te trekken en historische voorbeelden te verbinden aan de inhoud van de stofomschrijving. Dit wil niet zeggen dat er in de tekst helemaal geen verbanden worden gelegd, conclusies worden getrokken of voorbeelden worden genoemd. Op enkele plaatsen zijn ze nodig, bijvoorbeeld om feiten te ordenen of af te bakenen. Indien meer verbanden, conclusies en voorbeelden gegeven worden, die vervolgens kunnen worden teruggevraagd bij het examen, zou er, uitgaande van de beschrijving van domein C, te veel sprake zijn van reproductie. De subperiodes zijn daarom ook niet voorzien van een titel. Per onderdeel van de stofomschrijving is cursief aangegeven wat de achterliggende gedachte is geweest bij de beschrijving die daaronder volgt. De cursieve tekstgedeeltes hoeven door de examenkandidaten niet gekend te worden.

De stofomschrijving geldt in zijn geheel voor havo en vwo. Om leerlingen houvast te geven bij het juist in de tijd plaatsen van de historische informatie, heeft de commissie jaartallen in de tekst opgenomen. Jaartallen die tussen haakjes zijn geplaatst, staan er alleen ter verduidelijking. Ze hoeven door examenkandidaten niet gekend te worden.

---

¹ Deze inleiding behoort niet tot de leerstof voor de examenkandidaten.

De staatsinrichting van de Verenigde Staten

Na het uitroepen van de onafhankelijkheid in 1776 zochten de dertien voormalige Britse kolonies aan de oostkust van Noord-Amerika naar een geschikt politiek systeem. In 1787 werden de Founding Fathers het eens over een nieuwe grondwet, die in 1789 in werking trad. De grondwet is gebaseerd op de leer van de "trias politica" van de Franse filosoof Charles de Montesquieu en creëert een federalistisch bestel waarin de afzonderlijke staten een grote mate van autonomie houden. Terwijl de federale overheid vooral de buitenlandse politiek, defensie, financiën en het economische verkeer tussen de deelstaten verzorgt, hebben de deelstaten een grote mate van vrijheid in de organisatie van hun eigen onderwijs, politie en rechtspraak.

In het federale bestuur heeft de uitvoerende macht onder leiding van de president grote bevoegdheden. De wetgevende macht ligt bij Het Congres. De hoogste rechterlijke macht ligt bij het Hooggerechtshof. Om de rol van een president niet te groot te laten worden, gaven de auteurs van de grondwet controlerende bevoegdheden aan de andere twee instanties op federaal niveau en verdeelden zij de macht tussen de drie. De president, die voor vier jaar wordt gekozen, is naast staatshoofd en regeringsleider tevens opperbevelhebber van de strijdkrachten. Hij benoemt, met goedkeuring van de Senaat, niet alleen de ministers en belangrijke ambtenaren, maar ook de leden van het hooggerechtshof. Het Congres moet wetten, de begroting en belangrijke benoemingen goedkeuren. Bovendien kan het Congres met een "impeachment procedure" een president uit zijn ambt zetten. Het Hooggerechtshof heeft de bevoegdheid wetten aan de grondwet te toetsen. Op zijn beurt kan de president zijn veto uitspreken over wetten die in het Congres worden aangenomen; het Congres kan dit weer met een tweederde meerderheid in beide kamers opheffen. Door de groeiende rol van de Verenigde Staten in internationale aangelegenheden groeide de president uit tot de spil van de Amerikaanse politiek. Ten koste van de andere instanties in het bestel is zijn invloed zodanig toegenomen dat er sprake is van een "imperial presidency." De grondwet kan worden gewijzigd en aangevuld door amendementen. Federale wetgeving staat boven deelstaatwetgeving. Deelstaten kunnen met behulp van eigen, nieuwe wetgeving proberen de reikwijdte van amendementen en federale wetten in te perken.

De Amerikaanse politiek wordt sinds 1854 gedomineerd door twee politieke partijen, de Republikeinen en de Democraten, beide met behoudende en vooruitstrevende vleugels. De Republikeinen stonden in de Burgeroorlog uiteindelijk voor afschaffing van de slavernij. Zij waren voorstanders van "free labor" en kwamen ook na de Burgeroorlog op voor de zwarten. Zij waren voor een krachtige overheid, die de industrie beschermde door invoerrechten te heffen. De Democraten waren tegen een regulerende federale overheid en kwamen op voor de rechten van de afzonderlijke staten. Hun aanhang was vooral te vinden onder de witte bevolking van het Zuiden, pioniers in het Westen en immigranten in de steden. Aan het einde van negentiende en het begin van de twintigste eeuw veranderden de partijen van karakter en van rol. De Republikeinen werden conservatiever en werden de vertegenwoordigers van de bourgeoisie en het bedrijfsleven; zij keerden zich tegen de instroom van immigranten vanaf de jaren 1880. Zij wezen federaal overheidsingrijpen in de economie af, maar vonden regels op "moreel" terrein wel belangrijk. De Democraten gingen zich nu het lot aantrekken van de sociaal zwakke groepen en omarmden het idee van een activistische overheid op economisch en sociaal gebied. In de loop van de twintigste eeuw werden de Democraten steeds meer geassocieerd met de verzorgingsstaat en "big government."

De periode 1865-1918

De industrialisatie en haar politieke en maatschappelijke invloed

Factoren die een rol spelen bij de industrialisatie. Reacties op politiek en maatschappelijk gebied. Democratische en Republikeinse presidenten zetten de eerste stappen naar een regulerende federale overheid.

Hoewel in het noordoosten al vanaf 1820 sprake was van industrialisatie, hadden de Verenigde Staten in 1865, toen de burgeroorlog eindigde, nog een overwegend agrarisch karakter. Na de burgeroorlog versnelde het industrialisatieproces. Hiervoor waren de voorwaarden aanwezig, zoals de beschikbaarheid van natuurlijke grondstoffen, voldoende goedkope werkkrachten door de toestroom van immigranten en de activiteiten van succesvolle ondernemers. Het ontstaan van een geïntegreerde nationale economie werd mede bevorderd door een zich snel uitbreidend spoorwegnet en nieuwe communicatiemiddelen. In haar economisch beleid ging de federale overheid uit van de principes van het economisch liberalisme, al was zij hierin niet altijd consequent. Zo voerde zij al voor de burgeroorlog een tariefpolitiek om de opkomende industrie in het noordoosten te beschermen. Eind 19^e eeuw veranderde het bedrijfsleven doordat een deel van de vaak kleine familiebedrijven werd verdrongen door grote corporaties, trusts en kartels. Daarnaast kwam de massaproductie op, die mogelijk was door technologische vernieuwingen. De industrialisatie kende schaduwzijden. In de explosief groeiende steden ontstonden grote sociale en etnische tegenstellingen. Kleine zelfstandigen kregen te maken met oneigenlijke vormen van concurrentie. De grote ondernemers hadden politieke invloed en kregen steun van de federale overheid. Corruptie kwam vaak voor. Voor arbeiders en boeren, die het met name in perioden van crisis slecht hadden, was minder aandacht. Zij verenigden zich in verschillende organisaties. Onder de geschoolde arbeiders ontstonden diverse vakbewegingen die in 1886 werden verenigd in de American Federation of Labor. Arbeidsconflicten over de verslechterende arbeidsomstandigheden leidden tot protest. Betogingen en stakingen gingen steeds vaker gepaard met geweld. De sociale spanningen leidden tot toenemende weerzin van de publieke opinie tegen de vakbeweging en voedde de afkeer van het socialisme. Op het platteland ontstond de People's Party waarvan de aanhangers populistten werden genoemd. Het was een agrarische beweging die zich verzette tegen het nieuwe industriële Amerika en vast wilde houden aan het ideaal van het conservatieve en kleinstedse Amerika. Tegelijkertijd wilde de People's Party de landbouw moderniseren en commercialiseren. De invloed van de populistten bleef beperkt. In de steden ontstond in de jaren '90 de brede Progressive Movement, die vooral steunde op de stedelijke middenklasse. Deze beweging wilde het industriële Amerika opvoeden en democratiseren en richtte zich, hoewel geen voorstander van het socialisme, tegen de macht van de grote ondernemingen. Een groot deel van deze hervormers behoorde tot de ontwikkelde stedelijke middengroepen. Zij vreesden dat de maatschappij ten onder zou gaan aan sociale chaos. Om dit te voorkomen werden al vanaf de jaren '80 opvanghuizen voor immigranten en armen in sloppenwijken gesticht. Kritische onderzoeksjournalisten stelden politieke, economische en sociale misstanden aan de kaak via de invloedrijke populaire pers. De Republikeinse president Theodore Roosevelt (1901-1909) werd door deze hervormers en critici geïnspireerd. Hij toonde zich een voorstander van een krachtige overheid. Bedrijven die hun sterke positie misbruikten liet hij vervolgen. De Democratische president Woodrow Wilson (1913-1921) zette dit beleid van regelgeving voort. Hij slaagde erin een deel van zijn plannen aangenomen te krijgen door het Congres. Beide presidenten streefden er naar door actieve wetgeving de industriële samenleving een minder materialistisch waardepatroon te geven. De bescherming van de vrijheid van het individu stond hierbij voorop. De Eerste Wereldoorlog zorgde vanaf 1917 voor een korte periode van groeiende overheidsuitgaven en overheidsbemoeienis door de overschakeling naar een oorlogseconomie. De War Industries Board kreeg verregaande bevoegdheden om de industriële productie af te stemmen op de eisen van de oorlogvoering en op de gevolgen van de oorlog voor de Amerikaanse markt. Met de beëindiging van de oorlog kwam ook een einde aan deze actieve inmenging van de overheid.

De ontwikkeling van de burgerrechten

De reactie van zowel de witte als de zwarte bevolking op de ongelijkheid. De rol van de Amerikaanse rechtspraak.

Eén van de geschilpunten in de burgeroorlog was de afschaffing van de slavernij. Vele duizenden slaven vluchtten vanuit het Zuiden naar het Noorden, waar velen van hen dienden in het leger van de noordelijke staten. Na de overwinning van de noordelijke staten werd slavernij door het 13e amendement op de grondwet in alle staten verboden. Volgens het 14^e amendement op de grondwet dienden de burgers in elke staat, ongeacht kleur of ras gelijk te worden behandeld; het 15^e amendement gaf zwarte mannen stemrecht. In de periode van de Reconstructie (1865 – 1877) hielden noordelijke troepen de zuidelijke staten bezet, waarbij zij de rechten van de zwarte bevolking probeerden te beschermen. Na hun vertrek ging zowel de politieke als de economische situatie van zwarten in het Zuiden er weer op achteruit.

Er ontstond een stelsel van systematische segregatie, die een wettelijke basis kreeg met de 'Jim Crow wetten' van de jaren 1880 en 1890. Deze deelstaatwetgeving maakte het voor zwarten onmogelijk om gebruik te maken van hun rechten. De achterstelling werd bevestigd door de uitspraak van het Hooggerechtshof in 1896, dat stelde dat gescheiden voorzieningen niet in strijd waren met de grondwet indien zij gelijk waren aan die voor de blanken.

Naast de wettelijke tegenwerking en achterstelling werden zwarten in het Zuiden geterroriseerd, onder meer door de Ku Klux Klan (KKK), een in 1865 opgerichte geheime organisatie van witten die de Freedmen, voormalige slaven, wilde beletten om gebruik te maken van hun nieuwe rechten. Velen van de Freedmen bleven werken voor de plantage-eigenaren. Zij werden sharecroppers: in ruil voor gebruik van het land moesten ze een deel van hun opbrengst afstaan aan de plantage-eigenaren. De nadruk bleef liggen op het verbouwen van katoen, die juist in deze periode sterk in prijs daalde. De landbouw raakte in een ernstige depressie, waardoor de sharecroppers dieper in de problemen kwamen.

Aan het eind van de negentiende eeuw protesteerde Booker T. Washington tegen de politieke en economische achterstelling van de zwarte bevolking. Hij zette zich vanaf het begin van de jaren '80 in voor scholen waar zwarten een vakopleiding konden volgen. Hij redeneerde dat de zwarte bevolking door goed gedrag en scholing respect moest verdienen. Tegenstanders van zijn koers vonden dat hij zich teveel aanpaste aan de racistische samenleving. W.E.B. Dubois koos onder andere voor het gevecht langs wettelijke weg door middel van de oprichting van de National Association for the Advancement of Colored People (NAACP, 1909). De NAACP wilde via rechtszaken de ongelijkheid bestrijden.

De strijd tegen segregatie werd in deze periode niet gesteund door de federale overheid. Presidenten vreesden de stem van de witte kiezer te verliezen.

Het buitenlands beleid

Isolationisme, expansie en toenemende invloed van de Verenigde Staten op de internationale verhoudingen.

De buitenlandse politiek van de Verenigde Staten werd van begin af aan sterk bepaald door het streven naar afzijdigheid in Europese aangelegenheden. Dit beleid werd in 1823 nader uitgewerkt in de Monroe-doctrine. In de negentiende eeuw richtten de Verenigde Staten zich dan ook op Noord-Amerika en op de territoriale uitbreiding van de eigen staat door het verleggen van de 'Frontier'. Volgens het 'Manifest Destiny' waren de Verenigde Staten hiertoe voorbestemd en hadden zij een taak in het ontsluiten en ontwikkelen van het eigen continent. Met de opening van de eerste transcontinentale spoorlijn in 1869 waren de oost- en de westkust met elkaar verbonden. De Verenigde Staten hadden hun geografische vorm min of meer gevonden.

De industriële revolutie leidde ertoe dat de Verenigde Staten in de tweede helft van de negentiende eeuw uitgroeiden tot een economische grootmacht, waardoor de hang naar afzijdigheid op het internationale vlak, zeker na de Amerikaanse burgeroorlog, niet langer was vol te houden. Al in 1853 speelden de Verenigde Staten een beslissende rol in de opening van Japan. In 1883 stemde het Congres in met plannen voor een nieuwe vloot.

In het bepalen van het buitenlandse beleid speelden economische, politieke en ideologische overwegingen een rol, meestal tegelijkertijd en vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden. Dit komt naar voren in de belangstelling voor Azië en het achterland, Latijns-Amerika. Via de 'Open Door Policy', die gepresenteerd werd als een Amerikaans streven naar vrijheid, probeerden de Verenigde Staten hun invloed op de opkomende markt in Azië, onder meer in China, veilig te stellen. Door de Spaans-Amerikaanse oorlog van 1898 werd, ondanks heftige discussies in de media tussen voor- en tegenstanders van imperialisme, de politiek-strategische positie in het Caraïbisch gebied en in de Stille Oceaan versterkt. Cuba werd een Amerikaans protectoraat en de Filippijnen werden in feite een Amerikaanse kolonie. De invloed in Latijns-Amerika nam verder toe toen de Verenigde Staten in 1903 het recht verwierven voor de aanleg van het Panamakanaal. Onder president Theodore Roosevelt groeiden de Verenigde Staten in de rol van wereldmacht. Dit bleek onder meer uit een actievere houding ten aanzien van verwikkelingen in Europa en Azië. Amerikaanse troepen werden steeds vaker ingezet om belangen in landen als China en Japan in Azië en Cuba en Mexico in het Caraïbisch gebied te verdedigen tegenover Europese mogendheden. In de Eerste Wereldoorlog bleven de Verenigde Staten aanvankelijk neutraal. De torpedering van de Lusitania in 1915 door een Duitse onderzeeboot zette deze neutraliteit onder grote druk. Door de Duitse afkondiging van de onbeperkte duikbotenoorlog en het onderscheppen van het Zimmermann-telegram in 1917 besloot president Wilson om Duitsland de oorlog te verklaren. De Verenigde Staten werden partij in de Eerste Wereldoorlog onder het motto 'To make the world safe for democracy'.

De periode 1918-1945

De industrialisatie en haar politieke en maatschappelijke invloed

De Red Scare. De industriële en economische bloei in de jaren twintig. De oorzaken van de economische crisis. Regulering van de economie door Roosevelt's New Deal.

Door de Russische Revolutie met de daaraan gekoppelde dreiging van een wereldrevolutie en de groeiende aanhang van kleine communistische en socialistische partijen in de Verenigde Staten, ontstond de Red Scare (1919-1920). In 1919 vonden op grote schaal stakingen plaats van arbeiders. De reactie van de federale overheid bestond uit arrestaties van vermeende communisten waarbij burgerrechten werden geschonden. De invloed van de Progressive Movement nam af. De Republikeinse presidenten van de jaren '20, Warren Harding (1921-1923) en Calvin Coolidge (1923-1929), hadden beiden een blind vertrouwen in ondernemers en het vrije marktmechanisme. In de nieuwe industrietakken, vooral in de snel groeiende elektrotechnische industrie, ging de concentratietendens onverminderd door. Door rationalisatie en toenemende efficiency daalden de prijzen van de producten. Omdat de lonen tegelijkertijd stegen, nam de welvaart sterk toe. De consumptie bereikte nieuwe hoogten, mede dankzij de steeds effectievere reclame.

De welvaart droeg bij aan een klimaat van optimisme en het geloof in 'New Capitalism'. Door samenwerking tussen staat en ondernemers zou uitbuiting plaatsmaken voor harmonie en daarmee zou socialisme overbodig worden. Door de opkomst van de massamedia bereikten deze ideeën een groot publiek. Het vertrouwen in de economische toekomst leidde tot een grote populariteit van de aandelenhandel en tot toenemende speculatie. Daarnaast werd het lenen van geld een vanzelfsprekend onderdeel van het Amerikaanse consumptiepatroon.

In de jaren twintig toonde de federale overheid onvoldoende begrip voor ernstige structurele economische problemen. De textielindustrie, de spoorwegen en de mijnbouw kenden structurele werkloosheid en er waren grote problemen in de landbouw. De welvaartsstijging veranderde maar weinig aan de ongelijkmatige inkomensverdeling. Daarnaast leed de hele Amerikaanse economie

onder overproductie omdat de productiegroei sterker was dan de inkomensstijging. In het najaar van 1929 sloeg het optimisme om in onzekerheid over de economie, wat leidde tot de ineenstorting van de aandelenhandel. De structurele zwakheden van de Amerikaanse economie maakten van de recessie een depressie. Banken konden niet meer aan hun verplichtingen voldoen en veel ondernemingen gingen failliet. De Republikeinse president Herbert Hoover (1929-1933) had geen antwoord op de crisis, vooral omdat hij door zijn geloof in ondernemers en het marktmechanisme de overheid slechts op beperkte schaal wilde laten ingrijpen. Hierdoor namen de sociale en economische problemen toe. Met de komst van een nieuwe Democratische president veranderde het overheidsbeleid. President Franklin D. Roosevelt (1933-1945) koos met zijn New Deal voor een actieve rol van de overheid. Binnen de New Deal werden wetten uitgevaardigd voor de verschillende sectoren van de economie en organisaties opgericht om ze uit te voeren. De New Deal viel slecht bij veel zakenlieden, maar kreeg steun van de meerderheid van het electoraat. Met het Hooggerechtshof, dat enkele vitale wetten ongrondwettig verklaarde, ging Roosevelt openlijk de strijd aan. Roosevelt reageerde met een tweede New Deal die minder gericht was op herstel en meer op maatschappelijke hervorming. Vanaf 1937 werd een verdere uitbouw van de New Deal geblokkeerd door een coalitie van zuidelijke Democraten en Republikeinen. Bezuinigingen in hetzelfde jaar deden de eerste successen van de New Deal teniet. De werkloosheid verdween pas tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Amerikaanse productie verdubbelde tijdens de oorlogsjaren. Er ontstond een tekort aan arbeidskrachten waardoor er net als tijdens de Eerste Wereldoorlog een beroep werd gedaan op vrouwen. In de oorlogsjaren nam de macht van de vakbeweging verder toe.

De ontwikkeling van de burgerrechten

Gevolgen van de bijdrage van de zwarte bevolking aan de Eerste Wereldoorlog. De invloed van organisaties van de witte en de zwarte bevolking. De rol van de Amerikaanse rechtspraak. De invloed van de economische crisis en de New Deal.

Ondanks de deelname aan de Eerste Wereldoorlog door zwarte soldaten en de arbeid van zwarte mannen en vrouwen in de oorlogsindustrie, bleef de segregatie ook na de oorlog bestaan. De zwarte bevolking was gedurende de Eerste Wereldoorlog strijdbaarder geworden. Deze ontwikkeling zette zich tijdens het Interbellum voort waardoor het in de jaren twintig tot raciale onlusten kwam. De zwarte bevolking gebruikte stakingen en demonstraties om voor haar rechten op te komen.

Tegenstanders en lokale overheden reageerden hierop met geweld en zetten daarbij politie en leger in. Ze werden in het Zuiden vaak gesteund door de rechterlijke macht. Groepen van witte arbeiders keerden zich eveneens tegen de zwarte bevolking, doordat een deel van de zwarte arbeiders werd gebruikt om stakingen te breken.

In de praktijk veranderde er weinig voor de zwarte bevolking. Een deel van de zwarte bevolking probeerde vanaf de Eerste Wereldoorlog de armoede, segregatie en geweld van het platteland in het Zuiden te ontvluchten door naar de steden in het noorden van de Verenigde Staten te migreren. In deze steden ontstonden getto's. Vaak verrichtten zwarten ongeschoold werk, waarvoor ze minder betaald kregen dan de witten.

Een aantal organisaties vervulde in deze strijd, zowel economisch, sociaal als justitieel een belangrijke kanaliserende rol. Ze organiseerden protestacties, demonstraties en stakingen, spanden rechtszaken aan en zetten solidariteitsgroepen op om zwarten te ondersteunen.

Ook zwarten leden onder de gevolgen van de beurskrach van 1929. Ondanks de grote waardering van de zwarte bevolking voor de ondersteunende maatregelen die de New Deal met zich meebracht, was ze ontevreden. De uitkeringen van de New Deal waren in veel gevallen hoger dan het loon dat zwarten uitbetaald kregen. De leiding van de uitkeringsinstantie besloot daarop de zwarte werklozen minder uit te keren dan de witte. President F.D. Roosevelt nam geen positie in tegen deze ongelijkheid, hij wilde de steun van witte kiezers niet verliezen. In de jaren '30 werden in zeker 37 staten zelfhulporganisaties opgericht om armen, vooral de zwarten en werklozen te ondersteunen. Ook binnen het rechtssysteem werden zwarten gediscrimineerd; bij rechtszaken

werden zwarten zwaarder gestraft of vals beschuldigd. In het Zuiden, en meestal ook in noordelijke staten, bestonden de jury's louter uit vertegenwoordigers van de witte bevolking. Evenals na de Eerste Wereldoorlog hoopten zwarte soldaten na de Tweede Wereldoorlog op een verbetering van hun positie. Onder druk van de federale regering pasten legeronderdelen gedurende de oorlog hun beleid aan in de richting van toenemende rechtsgelijkheid voor wit en zwart binnen de Amerikaanse strijdkrachten.

Het buitenlands beleid

Wilson en het vredesverdrag van Versailles. Amerikaanse belangen onder druk. De Amerikaanse reactie op de opkomst van het fascisme.

President Wilson nam in 1919 een hoofdrol op zich in de onderhandelingen die moesten leiden tot het vredesverdrag van Versailles. Voor zijn vertrek naar Europa formuleerde hij zijn visie in een programma van veertien punten. Centraal hierin stonden een actieve betrokkenheid van de ondertekenaars van het verdrag bij een internationaal rechtssysteem, het zelfbeschikkingsrecht van volkeren, het afzien van oorlog als middel om territoriale conflicten te beslechten en de oprichting van een Volkenbond, die een belangrijke taak kreeg bij het handhaven van de toekomstige internationale rechtsorde.

Wilson's ambities gingen een groot deel van zijn landgenoten te ver. Het vredesverdrag van Versailles werd door het Congres verworpen. Vooral veel Republikeinse senatoren stemden tegen omdat de Verenigde Staten door het verdrag lid zouden worden van de Volkenbond en daardoor de eigen soevereiniteit zouden opgeven. De Verenigde Staten moesten zich richten op het binnenland, waar een herwaardering plaatsvond van oude Amerikaanse waarden.

Alleen wanneer Amerikaanse economische en politieke belangen in het geding waren, zouden de Verenigde Staten moeten ingrijpen op internationaal vlak en waar mogelijk zonder verplichtingen aan te gaan voor de toekomst. Internationale afspraken werden door Wilson's Republikeinse opvolgers slechts nog uit strategisch oogpunt aangegaan. Op economisch terrein kozen de Verenigde Staten voor protectionisme. Hier werd een uitzondering op gemaakt als Amerikaanse belangen in het geding waren. Ook in het beleid ten aanzien van Latijns-Amerika voerde eigenbelang de boventoon. De Verenigde Staten gingen Latijns-Amerika steeds meer beschouwen als hun exclusieve invloedssfeer en voerden in feite een imperialistische economische politiek, waarbij gewapend ingrijpen niet werd geschuwd.

Een volledige terugkeer naar het isolationisme bleek in de jaren twintig onmogelijk. De politieke en economische belangen van de Verenigde Staten in de wereld waren te groot geworden; uit eigenbelang konden zij zich voortaan niet afzijdig houden van internationale ontwikkelingen.

Door de economische crisis en het isolationisme was er begin jaren dertig weinig draagvlak in de Verenigde Staten voor buitenlandse militaire acties. Militair ingrijpen in Latijns Amerika, waar de Verenigde Staten eerder niet voor terugdeinsden, werd nu impopulair. Roosevelt formuleerde de nieuwe opstelling in het westelijk halfmond als 'Good Neighbour Policy', het streven naar meer eenheid tussen de Amerikaanse staten en nauwere economische samenwerking, onder meer door het geven van leningen. De opkomst van een extreem nationalistisch regime in Japan het nationaalsocialistische regime in Duitsland zette de Amerikaanse Open Door Policy onder druk, vooral in Azië. Toch nam de Amerikaanse afkeer van betrokkenheid bij internationale conflicten alleen maar toe. In 1935 werd de neutraliteitswet van kracht, die het vershippen van wapens aan oorlogvoerende landen verbood. Ook na het begin van de Tweede Wereldoorlog en de Duitse bezetting van een deel van Europa moest Roosevelt rekening houden met weerstand tegen interventie door de Verenigde Staten. Tegelijkertijd was duidelijk dat de Verenigde Staten belang hadden bij een Engelse overwinning in de strijd tegen fascisme. De Verenigde Staten raakten daarom toch betrokken bij de strijd tegen de fascistische landen, aanvankelijk indirect door de 'Lend Lease Act' van 1941. In augustus 1941 sloten Roosevelt en de Britse regeringsleider Churchill het Atlantisch handvest. Ofschoon de Verenigde Staten formeel nog geen partij waren in de Tweede Wereldoorlog werden in dit verdrag in feite de oorlogsdoelen geformuleerd, zoals het streven naar collectieve veiligheid, ontwapening, zelfbeschikkingsrecht, economische

samenwerking en vrijheid op zee. De Japanse aanval in 1941 op Pearl Harbour was de aanleiding voor de oorlogsverklaring aan Japan. Duitsland verklaarde zelf de oorlog aan de Verenigde Staten. De Verenigde Staten behoorden nu, met de Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Frankrijk, tot de Geallieerde mogendheden in de strijd tegen de fascistische landen. Onder de Geallieerden was echter geen eensgezindheid over de toekomst. De regeringsleiders troffen elkaar begin 1945 in Jalta om het naoorlogse Europa te bespreken. Roosevelt keerde zich hier tegen Stalins plan om herstelbetalingen te eisen van Duitsland. Ook werd men het niet eens over de toekomstige regering van Polen en de politieke toekomst van Duitsland. Tijdens de Conferentie van Jalta werden wel afspraken gemaakt over de oprichting van de Verenigde Naties, die volgens Roosevelt een centrale rol dienden te krijgen in het handhaven van een nieuwe internationale rechtsorde. Die internationale rechtsorde werd nu van groot belang geacht voor de veiligheid van de Verenigde Staten, die dan ook het voortouw namen bij de oprichting van de Verenigde Naties.

De periode 1945-1965

De industrialisatie en haar politieke en maatschappelijke invloed

Toename van de welvaart door industrialisatie. Pogingen van Democratische presidenten, die zichzelf als erfgenamen van Roosevelt zien, de nog bestaande armoede door wetgeving aan te pakken. Tegenstand van het Congres hiertegen. Kritiek op de consumptiemaatschappij.

Na de oorlog belandde de Amerikaanse economie niet in een depressie. De oorlogsindustrieën schakelden soepel over op de productie van duurzame consumptiegoederen. De productie hiervan kon de vraag niet bijhouden. De demobilisatie verliep zonder al te veel problemen mede door de GI Bill (1946). Goedkope leningen en subsidies voor onderwijs voor veteranen zorgden voor consumptie en sociale mobiliteit. Kort voor het einde van de Tweede Wereldoorlog overleed Roosevelt. Hij werd opgevolgd door zijn vicepresident, Harry S. Truman (1945-1953). De Democraat Truman streefde naar voortzetting van het beleid van de New Deal. In 1946 herwonnen de Republikeinen echter hun meerderheid in het Congres zodat zij nieuw beleid konden tegenhouden.

De babyboom gaf de economie een grote impuls. De arbeidsproductiviteit steeg enorm door de toepassing van nieuwe productietechnieken. Vooral de witte arbeiders en de middenklasse profiteerden in de jaren '50 van de nieuwe welvaart. Truman zag in zijn onverwachte herverkiezing als president in 1948 een mandaat om het beleid van de New Deal voort te zetten onder de naam Fair Deal. Door tegenwerking van het conservatieve Congres kwam nieuw beleid echter amper tot stand. Onder zijn Republikeinse opvolger Dwight D. Eisenhower (1953-1961) groeide in de loop van de jaren '50 de invloed en de omvang van het militair-industriële complex, een bundeling van de belangen van de politieke en militaire leiding en de wapenindustrie.

De nieuwe regering vond dat de afhankelijkheid van de publieke sector verminderd moest worden. Er kwam een eind aan de loon- en prijscontrole en er werd gekort op de subsidies voor boeren. Daarbij bleef het; de gematigde Republikein Eisenhower wilde de verworvenheden van de New Deal en de Fair Deal niet verder aantasten, mede onder invloed van de Democratische meerderheid in het Congres. De Verenigde Staten groeiden uit tot een welvarende samenleving waarin klassentegenstellingen tot het verleden leken te behoren. Maar er kwam ook kritiek. J.K. Galbraith wees op het gebrek aan overheidsbeleid en op de nadelen van de consumptiemaatschappij. Hij pleitte voor een verbetering van de kwaliteit van het bestaan en zag daarbij een sleutelrol weggelegd voor het onderwijs. Zijn denkbeelden werden opgepakt door de Democratische president John F. Kennedy (1961-1963) die de natie opnieuw in beweging wilde brengen door een 'New Frontier'. Ook dit politieke programma, waardoor de nog resterende armoede bestreden zou worden, liep stuk op verzet van het Congres. Na de moord op Kennedy slaagde zijn opvolger en partijgenoot Lyndon B. Johnson (1963-1969) er wel in de wetsvoorstellen aangenomen te krijgen. Johnson kondigde een 'War on Poverty' aan. Tijdens de verkiezingscampagne van 1964 presenteerde hij zijn programma onder de naam 'Great Society'. Doelstelling was de voltooiing en aanzienlijke uitbreiding van de Fair Deal. Johnson werd gekozen als president en bovendien

behaalden de Democraten een grote meerderheid in het Congres. De oplopende kosten van de Vietnamoorlog dwongen Johnson op termijn tot verregaande bezuinigingen op zijn hervormingsprogramma. Opkomende protesten van studenten en zwarte activisten en toenemende kritiek op de consumptiemaatschappij zorgden voor onrust in de samenleving. De regulerende rol van de overheid werd in toenemende mate ter discussie gesteld.

De ontwikkeling van de burgerrechten

Fellere strijd voor burgerrechten en federale wetgeving. Einde aan wettelijke ongelijkheid. Radicalisering civil rights movements.

Na de Tweede Wereldoorlog zette president Truman burgerrechten op de politieke agenda en hij beschouwde het als een taak van de federale regering de zwarte bevolking te beschermen en hun wens voor gelijke rechten te steunen. Hij nam maatregelen die discriminatie binnen het federale regeringsapparaat verboden. Trumans inspanningen pasten binnen sociale veranderingen in de Amerikaanse samenleving. In de jaren '50 ontstond er een nieuwe middenklasse onder de zwarte burgers, terwijl tegelijkertijd onder witte Amerikanen de acceptatie voor een gemengde samenleving groeide.

In 1954 won de NAACP de rechtszaak *Brown vs. Board of Education of Topeka* waarna segregatie in het onderwijs niet langer rechtsgeldig was. Daarmee kwam de strijd om gelijke rechten in een stroomversnelling. In 1955 weigerde Rosa Parks, lid van de NAACP, om haar plaats in de bus af te staan aan een witte. Onder leiding van predikant Martin Luther King werd een busboycot georganiseerd in Montgomery, waarna na ruim een jaar de segregatie in het openbare busvervoer werd afgeschaft. King werd één van de leidende figuren van de strijd voor gelijke rechten. Hij propageerde de methode van geweldloos verzet en leidde met succes boycotten, protestmarsen en sit-ins tegen segregatie en voor kiesrecht in de zuidelijke staten.

De reactie in de zuidelijke staten op de steeds feller wordende strijd voor zwarte burgerrechten was, zelfs lokaal, heel verschillend. Maar in het algemeen weigerden witten zich neer te leggen bij de nieuwe situatie en molesteerden ze zwarte betogers. De KKK werd weer actief en terroriseerde zwarte Amerikanen. In 1957 dwongen negen zwarte leerlingen hun toelating tot een witte school in Little Rock af. Bang voor een bloedbad bracht president Eisenhower de nationale garde van Arkansas onder federaal gezag en dwong met behulp van het leger de uitvoering van de wet af. Het hardhandige verzet van lokale overheden en witte bevolking kreeg nationaal en internationaal aandacht. Beelden van geweld tegen betogers gingen de wereld over. President Kennedy zette, net als zijn voorgangers, de Civil Rights pas op de agenda na acties van de zwarte beweging. In 1963 stelde hij een Civil Rights Act voor die zou voorzien in gelijke rechten. Ter ondersteuning hiervan trokken in augustus 1963 zwarte en witte Amerikanen samen in een mars naar Washington, waar Martin Luther King zijn speech 'I have a dream' uitsprak.

Na de moord op Kennedy tekende in 1964 zijn opvolger Johnson de Civil Rights Act en in 1965 de Voting Rights Act. Dit markeerde het officiële einde van de wettelijke ongelijkheid van de zwarte bevolking.

In het midden van de jaren '60 vond binnen de Civil Rights Movement radicalisering plaats, waardoor de aanhang van de Nation of Islam groeide en de beweging van de Black Panthers ontstond. Door het falen van de Great Society en het uitblijven van gelijke kansen in de samenleving, zelfs na het aannemen van de Civil Rights Act, braken in de zomer van 1965 en de zomers daarna in steden in de Verenigde Staten rellen uit tussen de zwarte bevolking en de gezaghebbers.

Het buitenlands beleid

De Verenigde Staten als supermacht in de Koude Oorlog. De Vietnam-kwestie zet de rol als wereldleider onder druk.

President Truman stelde zich in de verslechtering van de betrekkingen met de Sovjet-Unie hard op. Tijdens de Conferentie van Potsdam, in juli 1945, werden de geallieerde mogendheden het opnieuw

niet eens over de toekomst van Europa. Hierdoor liep de maatregel om Duitsland tijdelijk te verdelen in bezettingszones uit op de Duitse deling. Met de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki in augustus 1945 maakten de Verenigde Staten een einde aan de strijd tegen Japan. Het gebruik van dit nieuwe wapen was tevens een signaal aan de Sovjet-Unie. De Amerikaanse regering zag de Sovjet-Unie als een gevaar voor de vrije kapitalistische en democratische wereld, omdat het communisme streefde naar een gesloten invloedssfeer en uiteindelijk naar de wereldrevolutie. De Sovjet-Unie op haar beurt zag het Amerikaanse streven naar vrijhandel als westers imperialisme. De gespannen verhoudingen in de Koude Oorlog werden bepalend voor de naoorlogse internationale verhoudingen. Veel Amerikanen waren achteraf van mening, dat te laat was opgetreden tegen de fascistische mogendheden. De Verenigde Staten konden nu, als nieuwe wereldleider, een centrale rol spelen in de internationale rechtsorde. Deze actievere rol, waarvoor de basis was gelegd in de Tweede Wereldoorlog, was ook in het belang van het militair-industrieel complex.

De communistische dreiging in Griekenland en Turkije was in 1947 de aanleiding voor de Truman doctrine, die bepaalde dat de Verenigde Staten elke democratie die bedreigd werd te hulp zouden komen. Omdat het verarmde Europa door de Amerikaanse regering werd gezien als een voedingsbodem voor communisme werd de Truman Doctrine gevolgd door de Marshallhulp, een financieel programma voor de wederopbouw van Europa. De doelstelling van het Amerikaanse buitenlandse beleid was nu containment van het communisme.

De Amerikaanse vrees voor verspreiding van het communisme werd nog versterkt door een reeks gebeurtenissen eind jaren '40. In 1948 vond een crisis plaats rond Berlijn, nadat de Sovjet-Unie een blokkade van de stad had afgekondigd. Vanaf 1949 had de Sovjet-Unie eveneens de beschikking over de atoombom. In hetzelfde jaar werd China communistisch. De Verenigde Staten kozen in hun nieuwe rol als wereldleider voor een alliantiepolitiek en voor het opzetten van Amerikaanse militaire bases over de hele wereld. De oprichting van de NAVO in 1949 paste in dit streven naar collectieve veiligheid.

Om de verdere verspreiding van het communisme tegen te gaan, namen de Verenigde Staten deel aan de oorlog in Korea (1950-1953) en namen zij na de Franse nederlaag in Vietnam in 1954 de strijd tegen de Vietminh over van de Fransen. Onder Eisenhower werd de dominotheorie het uitgangspunt van het Amerikaanse buitenlandse beleid.

De angst voor het communisme kreeg in deze periode binnen de Verenigde Staten een extreme vorm met het McCarthyisme. In de jaren '50 werd een scherpere reactie op mogelijke communistische agressie in het vooruitzicht gesteld waarbij het gebruik van nucleaire wapens niet zou worden uitgesloten.

In de tweede helft van de jaren vijftig kreeg de tegenstelling tussen de machtsblokken een nieuwe dimensie door de strijd om de ruimte. De Sovjet-Unie wist in 1957 een satelliet in een baan rond de aarde te schieten, wat voor de Verenigde Staten aanleiding was voor het opzetten van een ambitieus ruimtevaartprogramma dat als doel had een mens op de maan te zetten. Dit programma was medebepalend voor het elan van de Verenigde Staten onder Kennedy.

In de Koude Oorlog werd Kennedy geconfronteerd met problemen, zoals een nieuwe crisis rond Berlijn. De Sovjet-Unie besloot in 1961 de uittocht van Oost-Duitsers tegen te gaan met de bouw van de Muur. Uit zijn reactie bleek dat Kennedy niet op een directe confrontatie met de Sovjet-Unie uit was. Na de Cubaanse revolutie van 1959 wendde Fidel Castro zich voor steun tot de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie installeerde raketten op Cuba, wat in 1962 wel leidde tot een confrontatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. In de Cuba-crisis nam de Amerikaanse regering grote risico's, maar daarna zette zij ook stappen om de nucleaire dreiging te verminderen. Eisenhowers beleid van beperkte steun aan Zuid-Vietnam werd geleidelijk losgelaten door de presidenten Kennedy en Johnson, die Zuid-Vietnam steeds actiever gingen steunen. Het ondemocratische karakter van het Zuid-Vietnamese bewind bracht de Verenigde Staten echter steeds meer in verlegenheid. Na het aannemen van de Tonkin-resolutie in 1964 escaleerde het conflict en kreeg de Amerikaanse troepensterkte in Vietnam een ongekennde omvang. De positie van de Verenigde Staten in Vietnam bleek onhoudbaar, mede door massaal verzet tegen het beleid

in eigen land. De Verenigde Staten moesten de rol die ze in de wereld wilden spelen opnieuw gaan heroverwegen.

Literatuur

De syllabuscommissie heeft bij het schrijven van deze explicitering in het bijzonder gebruik gemaakt van de volgende boeken:

Norton, Mary Beth e.a., *A People and a Nation: A History of the United States*, Brief Edition, 2003.

Rossem, Maarten van, *De Verenigde Staten in de 20^e eeuw*, Den Haag 2001.

3.2 De Republiek in een tijd van vorsten (VWO)

Dit thema is vanaf 2012 in de plaats gekomen van *Dynamiek en stagnatie in de Republiek*.

Inleiding op het thema

Relatie met andere domeinen

In deze stofomschrijving wordt het tweede thema op basis van domein C geëxpliciteerd. Het betreft hier een explicitering van een thema dat voornamelijk binnen de tijdvakken 5 en 6 van de oriëntatiekennis (domein B) valt en dat een aanloop kent in tijdvak 4 en een uitloop in tijdvak 7 (zie bijlage 1, het examenprogramma). De explicitering van domein A heeft de commissie die de syllabus samenstelde overgenomen uit de 'Werkversie Conceptsyllabus pilot geschiedenis havo en vwo', in zijn geheel te vinden op www.cve.nl. U vindt de vaardigheden en benaderingswijzen die specifiek te verbinden zijn met de thema's van domein C in bijlage 2.

De inhoud

Het thema beschrijft de politieke, religieuze en economische voorgeschiedenis en de geschiedenis van de Republiek in de periode 1477 – 1702 en zijn internationale context (die overigens beperkt is tot Engeland en Frankrijk). Er is voor gekozen binnen de Republiek vooral de ontwikkelingen in het gewest Holland te beschrijven. Bij de beschreven politieke geschiedenis ligt de nadruk op 'particularisme en centralisme'. Daarmee nauw verbonden is de religieuze geschiedenis waarbij de meeste aandacht uitgaat naar 'godsdienstvrijheid en staatsgeregelde godsdienst'. Bij de beschreven economische geschiedenis ligt de nadruk op 'vrijhandel en handelsbarrières'. Om aan te geven in welke internationale context de ontwikkelingen in de Republiek plaatsvonden, worden deze ontwikkelingen als kapstok gebruikt om leerlingen kennis te laten maken met wat er gebeurde in Engeland en Frankrijk.

Het thema is beschreven in een chronologisch ingedeelde tekst. De leertekst begint in 1477, het begin van de Habsburgse overheersing van de Nederlanden, en eindigt in 1702 als het tweede stadhouderloze tijdperk ingaat. Een deel van de leerstof is alleen voor de vwo-kandidaten en is cursief gedrukt. In de havo-syllabus is dit cursieve deel voor alle zekerheid doorgehaald. Het betreft met name delen van de beschreven religieuze geschiedenis met als nadruk 'godsdienstvrijheid en staatsgeregelde godsdienst'.

De syllabus beperkt zich tot het noemen van de voor leerlingen belangrijkste historische gebeurtenissen, personen en begrippen behorende bij het thema. Met behulp van de vaardigheden en benaderingswijzen dienen examenkandidaten vervolgens zelf verbanden te leggen en conclusies te trekken door de gehele beschreven leerstof heen. Dit wil niet zeggen dat er in de tekst geen verbanden worden gelegd of conclusies worden getrokken. Op enkele plaatsen zijn ze nodig, bijvoorbeeld om feiten te ordenen of af te bakenen. Indien meer verbanden en conclusies gegeven worden, die vervolgens kunnen worden teruggevraagd bij leerlingen, zou er, uitgaande van de beschrijving van domein C, te veel sprake zijn van reproductie. Deze keuzes hebben geleid tot een stofomschrijving die korter is dan de stofomschrijvingen tot nu toe.

Periode 1477-1555

De strijd om macht en invloed tussen vorsten, adel en opkomende burgerij zette in de 16^e eeuw door. De vorsten probeerden hun positie ten opzichte van adel en steden te verstevigen door een politiek van centralisatie. In Frankrijk ontstonden hierdoor de eerste ideeën over absolute macht. In Engeland bleef de rol van het parlement traditioneel sterk als tegenwicht voor de vorstelijke macht.

Vanaf 1477 stonden de zuidelijke Nederlanden onder Habsburgs gezag. Door vererving en verovering vielen vanaf 1543 ook alle Noord-Nederlandse gewesten onder het gezag van de Habsburgse vorst Karel V. Hij zette de centralisatiepolitiek van zijn voorgangers voort door een landvoogd en drie centrale raden, de Raad van Financiën, de Raad van State en de Geheime Raad, te benoemen. Deze raden adviseerden hem en zorgden mede voor uitvoering van zijn beleid. Daarnaast verhoogde hij vaste belastingen om zijn inkomsten te vergroten. In 1555 werd hij in zijn Spaanse en Nederlandse bezittingen opgevolgd door zijn zoon Filips II.

De kerngewesten van de Nederlanden waren traditioneel Brabant en Vlaanderen. Vergeleken met Frankrijk, grote delen van Engeland en andere gewesten in de Nederlanden, waren deze gewesten sterk verstedelijkt. De Vlaamse handelssteden maakten deel uit van een internationaal handelsnetwerk bestaande uit het Oostzeegebied, Italië, Frankrijk en Engeland.

De steden in Holland waren relatief klein en de voedselvoorziening werd bedreigd door de lage opbrengsten van de landbouw in Holland. Door vervening was de grond niet geschikt voor graanbouw. Men slaagde erin de landbouw winstgevend te maken door middel van commercialisering en specialisatie. De Moedernegotie zorgde voor de aanvoer van goedkoop graan. Zo waren de Hollandse steden in staat hoge belastingen op te brengen en flink bij te dragen in de kosten die Karel V maakte in zijn oorlogen. Net als de overige gewesten in de noordelijke Nederlanden probeerde Holland in ruil voor de financiële bijdrage aan het centrale bestuur zoveel mogelijk regionale autonomie te verkrijgen.

Discussies over het ware en zuivere geloof en de situatie in de Katholieke Kerk leidden in het begin van de 16e eeuw tot een breuk in het christendom tussen katholieken en protestanten: de reformatie. *De weg voor de reformatie was mede bereid door het humanisme, waarvan Erasmus de belangrijkste vertegenwoordiger was in Noordwest Europa.* Vanuit de gedachte dat meerdere geloven in één gebied slechts chaos konden opleveren, kozen de meeste vorsten voor onderdrukking van andersdenkenden. In Engeland was de Anglicaanse Kerk in 1534 onder druk van koning Hendrik VIII door het parlement tot staatskerk uitgeroepen. Afhankelijk van de oriëntatie van de heersende vorst werden daar afwisselend katholieken en protestanten vervolgd. In Frankrijk waren het voornamelijk protestanten die werden vervolgd. Karel V koos ervoor in de Nederlanden uitingen van het protestantisme te onderdrukken. Bij de vrede van Augsburg in 1555 werd hij echter gedwongen om in Duitse gebieden waar de lokale vorst protestants was de protestantse eredienst toe te staan.

Periode 1555-1588

Onvrede over de strenge godsdienstpolitiek, de hoge belastingdruk en de centralisatiepolitiek waardoor de elites in de steden en gewesten hun autonomie dreigden te verliezen, zorgden in de Nederlanden voor opstandigheid tegen Filips II. Om de rust in hun gewesten te herstellen probeerden edelen in 1566 via een smeekschrift Filips II over te halen de kettervervolgingen te matigen. Deze poging had weinig resultaat. Door de Beeldenstorm werd de kloof tussen de edelen en de landsheer Filips II vergroot. Deze wilde de verantwoordelijken voor de Beeldenstorm straffen en stuurde daartoe de hertog van Alva naar de Nederlanden. De vervolging van de protestanten verhevigde. Hiervan waren met name aanhangers van het, in de Nederlanden populaire, gedachtegoed van Johannes Calvijn de dupe. Het conflict met de Spaanse landsheer liep uit op een oorlog die pas in 1648 eindigde. Onder leiding van Willem van Oranje verspreidde de opstand tegen Filips II zich over de Nederlanden. De gewesten probeerden samen een oplossing voor de burgeroorlog en de godsdienstige tegenstellingen te vinden. Dit leidde in 1576 tot de Pacificatie van Gent. Maar nadat een aantal gewesten zich achter Filips II schaarde, raakten de Nederlanden in 1579 verdeeld. De zuidelijke gewesten verenigden zich in de Unie van Atrecht en de noordelijke gewesten in de Unie van Utrecht. De breuk tussen de vorst en de opstandige gewesten werd een feit vanaf het moment dat Filips II Willem van Oranje vogelvrij verklaarde. De noordelijke gewesten namen formeel afscheid van Filips II in 1581 met het Plakkaat van Verlatinghe en gingen

op zoek naar een nieuwe. Kandidaten uit Frankrijk, de hertog van Anjou, en Engeland, de graaf van Leicester, bleken niet geschikt. In 1588 besloten de gewesten zonder koning verder te gaan; de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstond.

Willem van Oranje zag in verdraagzaamheid en de acceptatie van een meer pluriforme samenleving een mogelijkheid tot herstel van de orde. Oranje wees een dwingende rol van overheden in geloofskwesties af. De politieke situatie en het verzet tegen het Spaanse gezag gaven een betrekkelijk kleine groep orthodoxe protestanten de ruimte een belangrijke positie in te nemen in de opstand. Hun calvinistisch geloof bood inhoudelijke steun voor hun strijd tegen het Spaanse gezag maar sloot niet aan bij de denkbeelden van Oranje. In deze fase van de strijd was de steun van deze groep echter zeer welkom.

Vrijheid van geloof in de aangesloten gewesten was één van de bepalingen bij de totstandkoming van de Unie van Utrecht. In de aangesloten gewesten ontstond discussie over de mate waarin de religievrijheid moest worden toegestaan. Veel stadsbesturen besloten uiteindelijk tot een compromis: 'vrijheid van geweten' werd toegestaan, 'vrijheid van eredienst' hadden alleen de calvinisten. In de praktijk hing de mate waarin dissidente groepen werden getolereerd vaak af van het beleid van de soms gematigde, dan weer orthodoxe stadsbesturen. Volledige godsdienstvrijheid kwam er niet. Katholieken ondervonden hiervan de meeste hinder. Naast de publieke gereformeerde kerk werden kerkgenootschappen van de lutheranen, doopsgezinden en joden gedoogd.

Ook elders in Europa zorgde de scheuring in de kerk voor veel beroering. Zo ontstond er in Engeland na de dood van Hendrik VIII onrust tussen katholieken en protestanten. Met het bestijgen van de troon door Elizabeth I werden rust en orde hersteld. Zij maakte een einde aan de kettervervolgingen ondanks aanhoudende druk van de paus en Spanje op de Engelse troon. In Frankrijk bestreden hugenoten en katholieken elkaar. In een poging deze strijd te sussen, liet de Franse koning zijn zus in 1572 trouwen met Hendrik van Navarra, een hugenoot. Navarra wist de slachting op hugenoten, die volgde op deze 'Bloedbruiloft', te ontkomen. Door het overlijden van de laatste katholieke erfgenaam werd de Franse troon inzet van een burgeroorlog.

Vanaf het aantreden van Filips II stond de economie van de noordelijke Nederlanden in dienst van het Spaanse rijk. De opbrengsten van de vaste belastingen werden vooral gebruikt om de vele oorlogen te bekostigen. Samen met de gevolgen van handelsblokkades door de oorlog met Frankrijk, waarin Filips tot 1559 verwickeld was, versterkte dit het verzet tegen zijn centralisatiepolitiek. Het voornemen van Alva om nieuwe vaste belastingen, zoals de Tiende Penning, in te voeren voedde de afkeer van het Spaans gezag.

Tijdens de Opstand begon voor de noordelijke Nederlanden een periode van economische groei. De groei van de stedelijke bevolking en de 'Oostzeehandel' leidde in de zeegewesten, Zeeland, Holland en Friesland, tot verdere uitbouw van een gecommmercialiseerde landbouw die zich richtte op de stedelijke markt. Het ontbreken van een feodale traditie in de zeegewesten bood de boeren mogelijkheden tot schaalvergroting. De nijverheid profiteerde van de groeiende handel. Hoewel in Engeland de lagere adel zich meer op de commerciële landbouw ging richten, bleef het grootgrondbezit op het platteland daar de belangrijkste bron van welvaart. In Frankrijk bleef de machtige adel zich voornamelijk richten op traditionele landbouw.

De Republiek bestond rond 1588 uit vele stedelijke en regionale economieën die van elkaar gescheiden werden door onder andere tolbarrières en gewestelijke handelsbeperkingen. Alleen Holland en Zeeland vormden een gezamenlijke markt door het beleid van kooplieden-regenten. Na de val van Antwerpen in 1585 groeide Holland en in het bijzonder Amsterdam uit tot het centrum van de Europese handel. De kooplieden en ambachtslieden die naar Holland trokken, versterkten met hun kennis en kapitaal deze ontwikkeling. De concurrentie van Frankrijk en Engeland was beperkt; terwijl de politieke situatie in de Republiek tot bedaren kwam, kampte Frankrijk met burgeroorlogen en richtte Engeland zich op internationale handel met bijvoorbeeld de Levant.

1588 – 1648

De jonge Republiek hield stand tegen Spanje, geholpen door de uitputting van de Spaanse financiën na de ondergang van de Armada in 1588 en de voortdurende oorlog tussen Spanje en Frankrijk. Stadhouders Maurits van Oranje en landsadvocaat van Holland Johan van Oldenbarnevelt zetten zich in om de militaire macht respectievelijk de handelspositie van de Republiek te versterken. In de Republiek lag de soevereiniteit sinds de Deductie van Vrancken bij de Staten. De

Republiek werd een statenbond waarin het gewest Holland de boventoon voerde als belangrijkste financier van de defensie-uitgaven.

In 1609 begon het Twaalfjarig Bestand. Naarmate de beslissing over voortzetting van het Bestand dichterbij kwam, nam de religieuze en politieke verdeeldheid in de Republiek toe. Op godsdienstig gebied kreeg de orthodoxe richting binnen de protestantse kerk, waarbij Maurits zich zou aansluiten, de meeste invloed.

In het religieus conflict stonden de aanhangers van Arminius en Gomarus tegenover elkaar. De aanhang van Arminius woonde overwegend in Utrecht en Holland, die van Gomarus in de andere gewesten. De steden in het gewest Holland waren echter verdeeld. In 1617 liet Van Oldenbarnevelt, die de arminianen steunde, de Scherpe Resolutie aannemen. Daarbij spraken de Staten van Holland zich uit tegen een nationale synode om het religieuze conflict te beslechten en gaven ze steden toestemming soldaten in te huren om het conflict de kop in te drukken. Maurits steunde Gomarus en verzette zich tegen dit leger waarvan hij geen bevelhebber was. De religieuze strijd eindigde met de Synode van Dordrecht die partij koos voor Gomarus.

Op politiek gebied ontstond er tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt een machtsstrijd met op de achtergrond de belangen van de gewesten tegenover die van de Republiek dan wel van het gewest Holland tegenover die van de andere gewesten. De machtsstrijd tussen stadhouder en landsadvocaat eindigde in 1619 met de onthoofding van Van Oldenbarnevelt op het Binnenhof. Dit bevestigde de positie van Maurits en de Staten-Generaal en overeenkomstig hun wens werd vervolgens de strijd tegen Spanje hervat.

Frederik Hendrik van Oranje volgde Maurits na diens dood op en hij versterkte de positie van de stadhouder en de Republiek verder. Hij veroverde strategische gebieden in wat later de Generaliteitslanden gingen heten. Zo kwamen de (Meierij van) 's Hertogenbosch en (de Baronie) van Breda, evenals Maastricht in Staatse handen.

Internationaal gezien had de Republiek het tij mee. In 1596 hadden Engeland en Frankrijk de soevereiniteit van de Republiek al erkend door het Drievoudig Verbond tegen Spanje te tekenen. De Franse koning Hendrik IV zag zich twee jaar later, door de blijvende onrust in het eigen land, gedwongen een vrede met Spanje te sluiten. Hij vaardigde in 1598 het Edict van Nantes uit om een einde te maken aan de godsdienstoorlogen in zijn land en om verder verzet tegen zijn centralisatiepolitiek te voorkomen. Met een conflict tussen katholieken en protestanten begon in de Duitse gebieden van het Habsburgse rijk in 1618 de Dertigjarige Oorlog. Spanje koos partij voor de katholieken. Frankrijk, beducht voor de invloed van Spanje, steunde de protestanten. Frederik Hendrik overwoog een verbond met Lodewijk XIII en Richelieu over de samenwerking en de verdeling van de Zuidelijke Nederlanden na de oorlog, maar er was in de Republiek veel tegenstand tegen samenwerking. Men zag er tegen op het machtige Frankrijk tot buurland te krijgen.

Met Engeland werden de banden hechter. Elisabeth I had de Republiek openlijk gesteund tegen Spanje. Later bevond de Engelse koning Karel I zich in nijpende financiële problemen en hij was afhankelijk van het parlement. Hij wilde met steun van de Republiek zijn zelfstandigheid behouden. In 1641 huwde Karels dochter Maria Stuart met Willem II, waardoor Spanje en Engeland weer uiteen werden gedreven. De verbintenis met het koningshuis Stuart verhoogde het aanzien van de Oranjes. In 1648 sloot de Republiek vrede met Spanje in de Vrede van Münster.

De politieke en religieuze strubbelingen hielden de economische groei van de Republiek niet tegen. Zolang de opbouw van staten in Europa nog gaande was, kon de Republiek profiteren van de slagvaardigheid die de kleine schaal waarop men werkte met zich meebracht. In de 17^e eeuw groeide het volume van de handel van de Republiek. Engeland en Frankrijk richtten zich op traditionele kostbare producten en het volume van hun handel bleef achter. De Europese handel groeide uit naar internationale handel. Om dit te vergemakkelijken, werden de Amsterdamse Wisselbank en Amsterdamse Beurs opgericht en stelde men wekelijks een prijslijst van goederen op. In de Republiek ontstond een grote handelsvloot doordat kooplieden onderling gingen samenwerken. Als opvolgers van de private 'voorcompagnieën' werden bijna tegelijkertijd in Engeland en de Republiek door de overheid publiekprivate organisaties als de East India Company en de Verenigde Oost-Indische Compagnie opgericht. Ten gevolge van dit vroege handelskapitalisme vestigden Engeland, Frankrijk en de Republiek handelsnederzettingen en koloniën in Azië en Amerika.

De VOC legitimeerde haar recht op deelname aan de handel op grond van de theorie van de vrije zee zoals neergelegd in het geschrift *Mare Liberum* van Hugo de Groot. De West-Indische Compagnie hield zich bezig met de driehoekshandel en met kaapvaart tegen Spanje. De kaapvaart stond echter het functioneren van de WIC als handelscompagnie in de weg.

Periode 1648 – 1702

In 1650 stierf stadhouder Willem II. De regenten namen het besluit geen nieuwe stadhouder te benoemen. De stadhouders waren in hun ogen te oorlogszuchtig terwijl oorlog duur was en de handel schaadde. Dit eerste Stadhoudersloze Tijdperk duurde tot 1672. Over de inrichting van de Republiek als statenbond met of zonder een stadhouder en de mate van soevereiniteit van de gewesten bestond onenigheid tussen staatsgezinden en oranjegezinden. Het dagelijks bestuur van de Republiek functioneerde dankzij bestuurlijke kwaliteiten van lokale regenten en het staatsmanschap van de raadspensionaris van Holland, Johan de Witt. Als ambtenaar van de Staten van Holland opereerde hij in het landsbelang, maar bij conflicten verdedigde hij toch vooral de belangen van de Hollandse regenten.

In Frankrijk nam in 1661 Lodewijk XIV de regering zelf op zich. Hij slaagde erin van Frankrijk een centraal bestuurd land te maken, waarin de vorst absolute bevoegdheden kreeg. In Engeland ontstond een burgeroorlog die leidde tot de onthoofding van Karel I Stuart en die een overwinning opleverde voor het parlement. Oliver Cromwell bestuurde het land enkele jaren als Lord Protector. De Republiek bleef neutraal inzake de Engelse burgeroorlog. In 1660 werd de monarchie door het Engelse parlement hersteld, de Restauratie. De Engelse koning Karel II Stuart bleef in financieel opzicht afhankelijk van het parlement.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de positie van de Republiek in toenemende mate bedreigd door de opkomst van Engeland en Frankrijk. Lodewijk XIV streefde naar een groter Frankrijk, omgeven door natuurlijke grenzen. Het land verkeerde onder zijn regering in een bijna permanente staat van oorlog, onder andere met de Republiek. Het was voor de Republiek moeilijk deze bedreigingen het hoofd te bieden. Land- en zeegewesten hadden verschillende prioriteiten met betrekking tot de landsverdediging. De buitenlandse politiek van Johan de Witt was erop gericht via afwisselende bondgenootschappen de beide andere naties uit elkaar te spelen. Deze politiek mislukte toen Karel II Stuart en Lodewijk XIV in 1672 gezamenlijk de Republiek aanvielen. Het Rampjaar leidde tot herstel van het stadhouderschap in alle gewesten en de moord op De Witt. Onder andere dankzij de Hollandse waterlinie en de inspanningen van Willem III als legeraanvoerder en Michiel de Ruyter als vlootvoogd bleef de Republiek overeind. Willem III kon zich ontwikkelen tot een gezaghebbend stadhouder met ruime bevoegdheden. Deze zette hij niet in om het staatsbestel van de Republiek te hervormen. Hij richtte zijn aandacht vooral op de internationale situatie in Europa, waarin hij als grote tegenstrever van Lodewijk XIV vele coalitieoorlogen leidde.

Een bondgenootschap tussen Engeland en de Republiek in de vorm van een persoonlijke unie ontstond toen de katholieke Stuart-koning Jacobus II door een protestante meerderheid in het parlement werd afgewezen en deze meerderheid toenadering zocht tot Willem III als troonopvolger. De Glorious Revolution (1688-1689) maakte een langdurige protestantse coalitie tegen Frankrijk mogelijk, die een Franse hegemonie in Europa uiteindelijk voorkwam. Engeland werd door de, aan de troonsbestijging van Willem III gekoppelde Bill of Rights definitief een parlementaire monarchie, waarin de volksvertegenwoordiging het laatste woord had. In de Republiek besloten de meeste gewesten na de dood van Willem III in 1702 opnieuw geen stadhouder te benoemen.

De economische voorsprong die de Republiek had opgebouwd, kon met de opkomst van Engeland en Frankrijk in de tweede helft van de zeventiende eeuw niet worden vastgehouden.

Mercantilistische maatregelen van zowel Engelse als Franse kant bevorderden hun eigen economie en ondergroeven de positie van de Republiek extra. Frankrijk verhoogde de importtarieven en het Engelse parlement nam in 1651 de Acte van Navigatie aan die de Hollandse handel en nijverheid benadeelde. Dit leidde tot handelsoorlogen tussen Engeland en de Republiek.

In de Republiek zette de teruggang van de Hollandse handel en nijverheid een neerwaartse spiraal in werking. De teruglopende handelsinkomsten van de zeegewesten en de toenemende schulden als gevolg van de oorlogen waarin de Republiek betrokken was, beperkten de financiële armslag van de gehele Republiek, met name waar het ging om de landsverdediging.

In de Republiek was een samenleving ontstaan waar kapitaalkrachtige burgers de toon aan gaven. Door het ontbreken van een centraal gezag en de sterk ontwikkelde stedelijke autonomie waren controle, censuur en vervolging in de Republiek niet alleen praktisch gezien nauwelijks mogelijk, het werd door de meeste regenten ook als onwenselijk beschouwd omdat zij uitgingen van gewetensvrijheid. *Veel buitenlandse publicaties werden in Amsterdam gedrukt. Het tolerante klimaat trok internationale wetenschappers zoals Descartes aan. Toch kende ook de tolerantie in de Republiek grenzen; de werken van de filosoof Spinoza werden na diens dood verboden door de Staten van Holland.*

Tijdens het tweede Stadhoudersloze Tijdperk (1702-1747) bleek dat de weinig slagvaardige decentrale bestuurscultuur van regenten niet langer voldeed in het internationale krachtenveld waarin Engeland en Frankrijk nu de boventoon voerden. Het bestuur van de Republiek kwam in handen van een vaste groep regentenfamilies.

Literatuur

De syllabuscommissie heeft bij het schrijven van deze explicitering in het bijzonder gebruik gemaakt van de volgende boeken:

- Beliën, H en Hoogstraten, M. van, *De Nederlandse geschiedenis in een notendop*, Amsterdam 2009
- Groenveld, S. e.a., *De Tachtigjarige Oorlog. De Opstand in de Nederlanden (ca. 1560-1650)*, Zutphen 2008.
- Prak, M. *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*, Amsterdam 2002

Bijlage 1. Examenprogramma geschiedenis vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Historisch besef
- Domein B Oriëntatiekennis
- Domein C Thema's
- Domein D Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie
- Domein E Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de Domeinen A en B.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op Domein A en:

- de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Tijdelijke afwijking (dus voor het havo geldig in 2013)

Tot een nader te bepalen datum heeft het centraal examen betrekking op de Domeinen A en C. De CEVO stelt daartoe twee thema's vast en maakt de daarbij behorende specificatie bekend. Tot de bedoelde datum omvat het schoolexamen:

- de Domeinen A, B, C (alleen vwo, drie thema's voor profiel cultuur en maatschappij, twee -of, ter keuze van het bevoegd gezag: drie- voor profiel economie en maatschappij; de thema's zijn andere dan die van het centraal examen), D en E;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: de thema's waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Wat in onderstaande tekst gecursiveerd is, geldt alleen voor het examenprogramma vwo.

Domein A: Historisch besef

1. De kandidaat kan:

- gebeurtenissen uit zijn eigen leven alsmede verschijnselen, gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis met behulp van een tijdbalk of een andere vorm van chronologische schematisering ordenen en daarbij de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling gebruiken: jaren, eeuwen, tijdvakken, perioden en jaartellingen;

- met gebruik van voorbeelden uit de perioden- en tijdvakkenindeling van eindterm 2, de westers-christelijke jaartelling en een ander voorbeeld van een jaartelling of periodisering/meerdere andere voorbeelden van jaartellingen of periodiseringen uitleggen dat chronologische indelingen interpretatief van aard zijn en (mede) afhangen van de standplaats die men inneemt en/of de vraag die men wil beantwoorden.
2. De kandidaat kan de volgende tijdvakken met bijbehorende tijdsgrenzen in chronologische volgorde noemen en als referentiekader gebruiken:
    - tijdvak 1: van jagers en boeren (- 3000 voor Christus) / Prehistorie;
    - tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Christus-500 na Christus) / Oudheid;
    - tijdvak 3: tijd van monniken en ridders (500-1000) / vroege Middeleeuwen;
    - tijdvak 4: tijd van steden en staten (1000-1500) / hoge en late Middeleeuwen;
    - tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd / 16^e eeuw;
    - tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw / 17^e eeuw;
    - tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting/ 18^e eeuw;
    - tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd / 19^e eeuw;
    - tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft 20^e eeuw;
    - tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft 20^e eeuw.
  3. De kandidaat kan:
    - de tijdvakken van eindterm 2 plaatsen in de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd;
    - *uitleggen dat de indeling in perioden en tijdvakken een westers perspectief op de geschiedenis vertegenwoordigt en wat de beperkingen en bezwaren daarvan kunnen zijn.*
  4. De kandidaat kan:
    - in historische processen de samenhang tussen veranderingen en continuïteit beschrijven;
    - de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven;
    - *verschillende soorten historische verandering onderscheiden;*
    - *door het onderscheiden van continuïteiten van langere en kortere duur onderkennen hoe elementen afkomstig uit verschillende tijdvakken zich gelijktijdig in één tijdvak kunnen manifesteren (de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige).*
  5. De kandidaat kan:
    - een vraag en een daarop aansluitende hypothese formuleren;
    - voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.
  6. De kandidaat kan:
    - in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen;
    - onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen
  7. De kandidaat kan bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met:
    - het onderscheid tussen feiten en meningen;
    - tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
    - de rol van waardepatronen in heden en verleden;
    - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.

Domein B: Oriëntatiekennis

8. De kandidaat kan voor elk van de tien tijdvakken die genoemd zijn in eindterm 2:

- de kenmerkende aspecten voor ieder tijdvak noemen;
- bij elk kenmerkend aspect van een tijdvak een passend voorbeeld geven van een gebeurtenis, ontwikkeling, verschijnsel of handeling dan wel gedachtegang van een persoon en dit voorbeeld gebruiken om het betreffende aspect te verduidelijken;
- uitleggen hoe kennis van het betreffende tijdvak de oriëntatie op de hedendaagse werkelijkheid beïnvloedt;
- *uitleggen dat de betekenis die aan tijdvakken wordt toegekend mede afhangt van de tijd, plaats en omstandigheden waarin mensen zich met het verleden bezighouden.*

Voor tijdvak 1 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de levenswijze van jagers-verzamelaars;
- het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen;
- het ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen.

Voor tijdvak 2 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat;
- de klassieke vormentaal van de Grieks-Romeinse cultuur;
- de groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde;
- de confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa;
- de ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten.

Voor tijdvak 3 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de verspreiding van het christendom in geheel Europa;
- het ontstaan en de verspreiding van de islam;
- de vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid;
- het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur.

Voor tijdvak 4 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving;
- de opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden;
- het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben;
- de expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van de kruistochten;
- het begin van staatsvorming en centralisatie.

Voor tijdvak 5 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- het begin van de Europese overzeese expansie;
- het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling;
- de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke Oudheid;
- de protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had;
- het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

Voor tijdvak 6 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- het streven van vorsten naar absolute macht;
- de bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek;
- wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie;
- de wetenschappelijke revolutie.

Voor tijdvak 7 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen;
- voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme);
- uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden transatlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme;
- de democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.

Voor tijdvak 8 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving;
- discussies over de 'sociale kwestie';
- de moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie;
- de opkomst van emancipatiebewegingen;
- voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces;
- de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.

Voor tijdvak 9 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie;
- het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme;
- de crisis van het wereldkapitalisme;
- het voeren van twee wereldoorlogen;
- racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden;
- de Duitse bezetting van Nederland;
- verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering;
- vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.

Voor tijdvak 10 gelden de volgende kenmerkende aspecten:

- de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog;
- de dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld;
- de eenwording van Europa;
- de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen;
- de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

Domein C: Thema's

9. De kandidaat kan:

- aan de hand van vijf (voor profiel cultuur en maatschappij) / vier (voor profiel economie en maatschappij) nader omschreven concrete thema's met gebruikmaking van de eindtermen uit Domein A een beargumenteerd antwoord geven op inhoudelijke vragen over het betreffende thema;
- op grond van situaties in de verschillende tijdvakken ontwikkelingen op langere termijn beschrijven.

Domein D: Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie

10. De kandidaat kan:

- verband leggen tussen het ontstaan van vrijheidsrechten en politieke rechten in bepaalde historische tijdvakken en kenmerkende aspecten van die tijdvakken;
- belangrijke denkers noemen en hun opvattingen over de relatie tussen staat en onderdanen;
- uitleggen onder invloed van welke factoren de rechtsstaat zich in Nederland heeft ontwikkeld en welke actoren erbij betrokken waren;
- uitleggen onder invloed van welke factoren de parlementaire democratie zich in Nederland heeft ontwikkeld sinds 1795;
- de ontstaansgeschiedenis van de belangrijkste politieke stromingen en partijen weergeven sinds 1848.

Domein E: Oriëntatie op studie en beroep

Bijlage 2

Explicitering van domein A, waar relevant voor domein C (uit de werkversie syllabus geschiedenis voor de pilot examens)

Domein A: woord vooraf

Historisch besef

De naam voor wat in domein A wordt beschreven is de afgelopen jaren aan verandering onderhevig geweest. Begrippen als historische vaardigheden, benaderingswijzen en structuurbegrippen en historisch besef werden afzonderlijk en/of samen gebruikt. Met domein A wordt in deze syllabus bedoeld: historisch denken en redeneren.

Bronnen

Punt 5 van domein A stelt dat de kandidaten een vraag en een daarop aansluitende hypothese moeten kunnen formuleren. Vervolgens moeten zij voor een vraag bruikbare bronnen verwerven en er gegevens uit selecteren. Dit onderdeel van domein A leent zich het best voor het doen van onderzoek in het kader van het schoolexamen. Daarvoor is het nodig dat de kandidaten bronnen **verwerven**. Op het centraal examen wordt van de kandidaten verwacht dat zij in staat zijn informatie uit **gegeven** bronnen te selecteren met betrekking tot een gegeven vraag.

Bronnen worden altijd beoordeeld vanuit een bepaalde vraagstelling. Daarbij zal de inhoud van de bron moeten worden verbonden met de gegevens over de aard van de bron. Pas wanneer die verbinding goed is gemaakt en ook de juiste historische voorkennis erbij wordt betrokken, kan worden vastgesteld in welke mate de bron betrouwbaar en representatief is (bij die vraagstelling). Een bron is bruikbaar als die betrouwbaar en representatief is en op de gegeven vraagstelling betrekking heeft.

Oorzaken en gevolgen

Waar in domein A6 gesproken wordt van het onderscheiden van oorzaken dient hieronder verstaan te worden: het onderscheid maken in oorzaken én gevolgen.

Politiek, economisch, sociaal, cultureel.

Een aantal keren, in de toelichting op domein A4 en A6 en op domein B, tijdvak 4, is sprake van onderscheid in politieke, economische, sociale en culturele dimensies. Onder culturele dimensie moet, voor alle duidelijkheid, ook religie worden verstaan.

<p>A5. De kandidaat kan:</p> <p>5.1 een vraag en een daarop aansluitende hypothese formuleren;</p> <p>5.2 voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.</p>	<p>Hierover worden in het centraal examen geen vragen gesteld.</p> <p>Er kan onderscheid gemaakt worden tussen historisch redeneren met en over bronnen.</p> <p>Bij het redeneren met bronnen gaat het om de inhoud van de bronnen. Het gaat om het verwerven van bronnenmateriaal en het selecteren van gegevens daaruit in relatie tot een vraagstelling.</p> <p>Bij de inhoud van de bron gaat het om vragen als:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wat voor (historische) feiten /meningen/interpretaties bevat de bron • Wat voor informatie bevat de bron juist niet (terwijl die wellicht verwacht mocht worden) <p>Bij het redeneren over bronnen gaat het om de aard van de bronnen en het analyseren van de bron. Bij de aard van de bron gaat het om vragen als:</p> <ul style="list-style-type: none"> • onder welke omstandigheden is de bron tot stand gekomen • wie is de auteur (tijd- en plaatsgebondenheid) • wat is het doel • voor welk publiek is de bron bedoeld <p>Voor zowel redeneren met als over bronnen moet rekening gehouden worden met de bruikbaarheid. Deze is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • groter naarmate de informatie uit de bron betrouwbaarder (of verifieerbaar) is in relatie tot een vraagstelling; • groter naarmate de informatie uit de bron representatiever is in relatie tot een vraagstelling.
--	---

A6. De kandidaat kan:	
<p>- in het kader van een historische vraagstelling:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen; ○ onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen. 	<p>Het gaat om causale (oorzaak/gevolg) verbanden tussen verschijnselen of gebeurtenissen, waarbij rekening gehouden moet worden met motieven van mensen.</p> <p>Het aangeven van oorzaken, motieven en gevolgen is een interpretatie die (mede) afhangt van eigen tijd- en plaatsgebondenheid (zie ook 7)</p> <p>- voorbeelden van oorzaken zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • structurele (indirecte) en incidentele (directe) oorzaken. Een incidentele of directe oorzaak die onmiddellijk aan een gebeurtenis voorafgaat, wordt ook vaak 'aanleiding' genoemd. • politieke, economische, sociale en culturele oorzaken <p>- voorbeelden van gevolgen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • direct optredende gevolgen en gevolgen op langere termijn • bedoelde en onbedoelde gevolgen • politieke, economische, sociale en culturele gevolgen • belangrijke en minder belangrijke gevolgen, denk hierbij aan: <ul style="list-style-type: none"> ○ de schaal van de gevolgen (hoeveel mensen/landen waren erbij betrokken) ○ de intensiteit (hoe diep werd het leven van mensen er door beïnvloed) ○ de duur

